

Szilassy Zoltán

"KÓRTÁRSUNK" HAMLET?

/NÉHÁNY XX. SZÁZADI HAMLET-ÉRTELMEZÉS ONTOLÓGIAI
ÉS TÖRTÉNETFILOZÓFIAI VETÜLETÉNEK KÉRDÉSEIHEZ/

I.

Az introspektív XIX. század "liebling"-je, a mélabús, szőke herceg és története korántsem élvezett olyan majdnem egyértelmű diadalutatót a XX. században mint a XIX.-ben. Elsősorban a másfajta gigászi problémákkal viaskodó, öntörvényű XX. századi alkotók fejezték ki nem is túlságosan titkolt ellenszenvüket a mitikus figurával, az idolummá fokozott drámával és az örökbecsű szerzővel szemben. Lev Tolstoj a Lear elleni dörgedelmei során módot talál arra is, hogy gyermeki ujjongással jelentse ki: "a király meztelen ... Hamlet jellem nélküli jellem" 13/235/. G.B. Shaw a Hamlet-től datálja az "álmittas úriemberség" kezdetét Angliában 13/247/. T.S. Eliot egyszerre kétfelé lő, amikor megállapítja, hogy "Goethe Wertherré alakította át Hamletet" 13/259/. Később Brocht a Kis Színházi Káté-ban úgy véli, hogy "Hamlet értelme teljesen gyakorlatiatlan" 13/349/. A Coriolanus esetében pedig célszerűnek tartja társszerzővé előlépni. Még később, hasonlóképpen cselekszik a János király-lyal, amit nem tart remekműnek, hanem sietősen készült adaptációnak, s így ő kénytelen "példázattá átalakítani a dramatizált krónikát" 5/173/. A Ham-

let-dráma anyaga is - kiváltképp az utóbbi évtizedekben - gyakran éppen ellen-mitoszok esiholójává vált, mint pl. B. Kops Stepney Green Hamletje, T. Stoppard Rosencrantz és Guildenstern halott c. drámája, vagy legutóbb Beremónyi Géza Halmi-ja esetében.

Az újraértelmezések igénye persze nem keverendő össze a nyílt v. titkolt ellenszenvvel, mi több: alighanem a "képrombolásokra" is szükség volt az "újfajta" Shakespeare- és Hamlet-kép kialakításához. A Tolsztoj-, Shaw-, Eliot-féle hangvétel is csak azért bizonyult disszonánsnak, mert egy századunkban is eléggé általános magasztaló kórusból ritt ki. Az érzelmes longyel géniusz, Wyspianski számára pl. nagyon rokonszenves volt a "szegény fiú, könyvvel a kezében"^{9/401/}, de ez nem gátolta meg abban, hogy ne "lengyelesítse" már 1904-ben. A melegszívű R. Rolland az első világháború közepére eső nagy ünneplés /Shakespeare halálának 300 éves évfordulója, 1916/ alkalmával állt ki az "emberi részvét" költője mellett. Az egyre izmosodó Shakespeare-filológia, valamint Angliában Granville-Barker /nálunk Hevesi Sándor/ és mások Shakespeare drámáinak "szini hatását" vizsgáló írásai nyomán a XX. században is kibontakozott a Shakespeare-reneszánsz, amit a színháztörténetben olyan nevek fémjeloznek mint a Gielgud-é, Guthrie-é, Laughton-é és Olivier-é. Ugyanennek a második, s nem kevésbé fontos hullámát nemrégén érzékelhettük a Bröök és Kott vezette "Royal Shakespeare Company" tevékenységében.

Azt hiszem, a Hamlet-nek századunkban is megvan a

törzsközönsége. Néhány lírai költőre /pl. Zbigniew Herbertre, Tandori Dezsőre, Utassy Józsefekre stb. stb./, valamint több, Füst Milán nyomdokain haladó kőszia bölcsészlányra és irodalomtanárra bizvást számíthatunk. Tolsztoj dühe sem gátolta meg pl. Gábor Miklóst abban, hogy szerepértelmezésében ne rokonítsa Hamletet Andrej Bolkonszkijjal^{7/168/}.

II.

Mind a korábbi, mind a XX. századi Shakespeare-filológia és -kritika dokumentumainak vizsgálata megerősíti Bécsy Tamás azon véleményét, mely szerint: "a drámával kapcsolatos évszázados vitákban egyneműnek ... tekintették az esztétikai, filozófiai, történetfilozófiai ill. a speciálisan csak a műnem problematikájához tartozó kérdéseket, sőt ... a megjelenítés hatásosságát szolgáló törvényrendszereket is"^{1/38/}. Az egyneműség ilyen tételezéséhez értelemszerűen filozófiai-esztétikai eklekticizmus járult.

Már a század első, korszakalkotóan nagy Shakespeare-kritikusánál, A.C. Bradley-nél is megmutatkoznak ezek a problémák. Devallott "rajongóként", a Coleridge-Hazlitt-hagyományhoz csatlakozva, vonatkozó műveiben² nem kevesebbet kísérelt meg, mint a hegeli konfliktus-fogalom - "szellemi hatalmak emberi tettel történő szellemi megsértése"^{8/113/} - alkalmazását Shakespeare drámáira. Holott a Feno-
menológiában is használt hegeli kategória gyökerei a görög

tragédiából és az arisztotelészi Étikával összefüggő Poétiká-ból /vö. ETHOS és GEIST összefüggése/ származnak.

Karakterértelmezőként, Hamlet esetében, az alapvetően tragikus jellemvonást az eluralkodó melankóliában - ami itt az egyoldalúság és szélsőség "tragikus vétsége" - jelölte meg. Véggkövetkeztetése így pszichológiailag talán jogos, de az esztétikai fogalmiság szintjén reménytelenül ambivalens: "a shakespeare-i tragédia fájdalmas misztérium", amelyben ráadásul, katartikus alapon, "az elpazarlás mellett feltűnik a kiengesztelődés érzése is"^{13/24-25/}. Így akarva-akaratlanul tápot adott az övétől alapvetően különböző "pszichologizáló" és "történeti" iskolák interpretációjának. A kettőt egyesítő Eliot kétféle platformról is támadhatta a Hamlet-et: egyrészt historizálóként Schücking-hez, Robertson-hoz és Stoll-hoz csatlakozva megkérdőjelezhette Shakespeare "manir"-jait a primitívebb, de egyértelműbb Shakespeare-forrásokhoz és -elődökhöz képest, másrészt megvalósulatlan "objektív korrelatív"-nak tartotta az ambivalens hamlet-i örültséget. A freudista Ernest Jones megoldása Hamlet talányára az Ödipusz-komplexus^{13/7/}, de a pragmatikus amerikai filológia idővel a kordokumentumokból véli majd levezethetőnek Hamlet pszichoanalitikusan is elemezhető orientáltságát ill. szituáltságát^{4/241-287/}. A dráma NORFON kritikai kiadása¹¹ pl. a diákoknak szánt intellektuális háttér-összegzésbe - az eleve adott Montaigne-forrásokon kívül - beveszi Burton-tól A melankólia anatómiáját és Lavater Démonológiáját is.

A vonatkozó tárgyfilológia e századbeli föllendülése és kimerithetetlen bősége dacára, a Shakespeare-kritika "forradalmi változása" szerintem G. W. Knight-nak köszönhető. Ő a "dráma mögötti élettények" bizonyos szféráit negligálva, más szféráit pedig éppen előtérbe hozva, azt állítja, hogy az értelmezésben nem korbeltényeket kell föli-dezünk, hanem az eredeti költői élményt. Híres esszéje a Hamlet-ről^{12/235-251/} szintén csak a magasztalás kórusában disszonáns. Fő módszertani mondandójával - hogy a művek lényeges jelentését a térbeli struktúra /"pattern"/, a kép- és szimbólumháló sugározza és nem az időbeli cselekménysor - és a Hamlet-figurára "kedvezőtlenül" vetített summájával - miszerint Claudius derék király, udvara, a Hamlet-univerzum, tele van duzzadó élettel, humorral, jóléttel, melyben Hamlet a "halál követeként", diszharmonikus és pusztító lényként jelenik meg^{13/32/} - csak akkor lepheti meg a szakembert, ha az nem veti egybe ezt az alapvetően más típusú, de ontikusan hasonló értelmezés-előzményekkel. Magukért beszélnek pl. a következő Hegel- és Lukács-idézetek:

HEGEL: "Hamlet kedélyének háttérében kezdettől fogva ott leselkedik a halál. A végesség homokzátonya nem elég neki; gyásza, lágysága, bánata, az élet minden állapotával szembeni undora eleve érezteti velünk, hogy itt, e rettenetes környezetben elveszett egy ember, akit a belső életuntság már csaknem felemész-tett, mielőtt a halál kívülről elérné."^{8/421/}

LUKÁCS: "Az előkelő lélek a maga unott nagylolkságában egyszerűen nem képes elképzelni, hogy vannak még másfajta emberek is a világon - ez a nemes jószág vakasága a rajta átlátó számító gonoszsággal szemben."^{10/115/} /Az általam kiemelt megfogalmazás kis-sé emlékeztet Shaw-éra. Sz. Z./

Jóllehet a Shakespeare- és Hamlet-rajongóknak igaza van, amikor ellenvetése lényegeként a nagyközönség másfajta, tipikusabb reagálását hozza fel^{13/14/}, Knight-ban mégis kénytelenek vagyunk a dráma rétogeltségének korai kimutatóját látni, aki ezzel Husserl transzcendentális ontológiájának esztétikai-formalista alkalmazóját, Ingardent előzi meg. A mai Shakespeare-kritika egyik tanulsága még mindig a továbbfejleszthetőség, ami adódhat Ingarden vagy N. Hartmann vonatkozó nézeteiből, ahol az "imaginatív" és "morális" jelentés és a "téridős" jelek azonosabb értelmezési tartományban vizsgálhatóak. Knight idővel maga is némileg retirált "avantgarde" álláspontjától. Részben Eliottal vitatkozva - aki számára örökké Dante maradt, a "filozófus költő" -, továbbá Coleridge-hoz, Hazlitt-hez és Bradley-hez osatlakozva, pattern-elemzésekben is a metafizikus lényeg keresését tartotta visszamenőleg fontosnak.

III.

A gazdag Shakespeare-filológia és kritika látszóla-

gos vadhajtsái, ill. ágazati melléktermékei a specifikusabb vizsgálatok. Shakespeare képalakításának vizsgálata során azonban C. Spurgeon^{13/291-316/} is kénytelen statisztikus felmérése eredményeit általánosítani. Ontológiai-történetfilozófiai szinten azokhoz csatlakozik, akik Hamletet protagonistaként és antagonistaként értelmezik, látszat és valóság konfliktusáról és a tragikus világ végső erejéről spekulálnak /vö. Kettle: 13/413-427/. A "pszichologizálók"⁴ eléggé formabontók ahhoz, hogy fölfigyeljenek apró, de lényeges kitételekre, melyek a sztereotip képet megváltoztathatják. Még a számos lelki traumát immár megszenvedett Hamlet külleme is szokatlan megvilágításba kerül a dráma végén, a párbaj-jelenetben /GERTRUDE: Tikkad, mert kövér./, s ehhez képest még egy indító monológ-beli utalás /"e nagyon-nagyon merő hús"/ is más fénybe kerül. A gondos "közeli olvasás" azt is fölfedi, hogy Hamlet csak "utóbb" vált kedvetlenné; Wittenbergában nem látszott sápadt és mizantróp diáknak, bizonyosságra hajdani diáktársaival /Rosencrantz és Guildenstern-nel/ és a színészekkel való viszonya.

A Hegel által determinált történetfilozófiai szempontokhoz képest - melyek nyomvonalai végül is minden lényegi, polgári Shakespeare-kritikában jelentkeznek - valós fordulatot, szerintem csak J. Kott értelmezése⁹ hoz. Az ún. "igazi filológusok"-nak efféle szeszélyes-esszéizáló hangvételrel szembeni kritikáját jól illusztrálja J. Fletcher szellemes cikke, amely azt a kérdést veti fel, és válaszol-

ja meg igenlőleg, miszerint érdemes-e Swiftet úgy olvasni, mintha Beckett lenne^{6/49/}. Az igenlő válasz dacára, idézett forrásával D. Donoghue-val egyetértésben /Uo./, azt állítja, hogy a "Kortársunk Shakespeare" felületes attitűdje nem lehet mérvadó egy "Kortársunk Swift"-féle értelmezéshez. Szerinte a századok különbségeinek efféle rövidre zárását csak azok a kulturált kritikusok érhetik el, akik beletörődnek abba, hogy nem is létezett olyan kor, amely elfeledtette volna az olvasóval olvasó-mivoltát. Tehát, a befogadásnál a későbbi korokból származó analógizálások olvasói kényszerből adódnak. Igaza lenne, ha nem hagyná figyelmen kívül a műnemi különbségeket, sőt azt a tényt is, hogy ez a "lengyel származású úr" gyakorlati dramaturg, azaz elképzelésrendszere értelemszerűen impresszionisztikus, konkrét korhoz és -érzetekhez szituált: hozzászólásai nem dramaelméleti, hanem dramaturgiai jellegűek. Lehet háborogni azon, hogy Kott-nak mindenről minden eszébe jut /pl. Hamlet figurájáról James Dean rebellis bája/, de dramaturgiai szinten - ami az ő esetében a Brook-féle rendezéseket is táplálta - bármely efféle asszociáció segítheti a klasszikus dráma mikrokorra való partikularizálását.

Kott nemcsak a Hamlet esetében, hanem az egész Shakespeare--életmű értelmezésekor drámaelméleti-filozófiai szempontból laikusnak vallja magát, dramaturgiai szempontból viszont - ami itt nem függetleníthető az előbbitől - megközelítései történetfilozófiai jellegűt öltenek. Ugy tűnik, hogy a XX. század második fele kapcsán Kott-nak speng-

ler-i víziói támadtak, amelyeket a tőle telhető adekvátság-
gal igyekezett kifejezni, részint a drámák mögötti életté-
nyek historikus-filológiai felmérésével, részint a mai,
konkrét történelmi atmoszféra oda- és visszavetítésével.
Az előbbi esetben az ontikus- és a történelmi iskolák ered-
ményeit próbálta összefoglalni, az utóbbiban pedig a szá-
zadra jellemző karakterlélektani partikularitások és az a-
nalóg, mikrotörténelmi megfelelések mozgatóerőit vetette
a latba. Az ilyenfajta eklekticizmushoz csakúgy joga volt,
mint bármelyik korábbi összegzőnek.

Jóllehet Kott dramaturgiailag /tehát szakág szerint/
orientált Shakespeare-értelmező, Hamlet és -egyéb kommentár-
jaiból kiderül, hogy az általa tételezett "Nagy /Destruktív/
Mechanizmus"-hoz képest is létjogosultsága van, volt és lesz
a mindenkori rebelliseknek - ez pedig ismét elvi-történetfi-
lozófiai jellegű attitűd.

A címben fölvetett kérdést végre megválaszolva, a
"Hamlet-ellenes" Knight-ot és a "Hamlet-melletti" Kott-ot
tartom forradalmi jelentőségűnek a XX. századi értelmezések
bő sorában. Vagyis: a transzcendentális- és kritikai onto-
lógia esztétikai szintű megelőzőjét és történetfilozófiai
alkalmazóját vélem fölfedezni Knight személyében, és ugyan-
ezek "laikus" átgondolóját és gyakorlati alkalmazóját Kott-
nál.

A mélabús, szőke herceg mindezek szerint nem feltét-
lenül kortársunk /amint a poszt-freudista értelmezések su-
gallának/. Frusztrációja, melankóliája - melyet a mostani

nyelvvél amúgy is inkább "maniaco-depressiv-állapotnak" neveznénk - nem meghatározó szorongástípusai századunknak - ezeknél, sajnos, már összetettebb patológiával rendelkezünk. Kortársunk viszont bizonyos "történelmi leckék" el-évülhetetlensége miatt. Szinte kórosan kortársunk pedig azért, mert Shakespeare Hamlet-je kétszeresen is modellnek bizonyult. Mint minden érvényes irodalmi mű: struktúrák rögzítésére és vezérlésére hivatott jelrendszer. A holt, kegyetlen, nyers, szent stb. "színházak" számára pedig Brook szerint³ minta a hozzá hasonló és másfajta törekvések számára.

J e g y z e t e k

- 1 Bócsy, T., A drámaelméletről és a dramaturgiáról. "SZINHÁZ", 1974, Nov.
- 2 Bradley, A.C., Shakespearean Tragedy /London, 1904/.
Oxford Lectures on Poetry /Macmillan, 1909, New York/
- 3 Brook, P., The Empty Space /Mo. Gibbon Kee, London, 1968/
- 4 Campbell, L., Shakespeare's Tragic Heroes /New York, 1947/
- 5 Dürrenmatt, F., Utószó a "János király"-hoz /ford. Görgey G./ - MK. 223. Európa, Budapest, é.n./
- 6 Fletcher, J., Does It Help to Read Swift as if He Were Samuel Beckett? - "Hungarian Studies in English", Debrecen, KLTE, English Dept., 1979.
- 7 Gábor, M., Tollal /Budapest, Szépirodalmi K., 1968/.
- 8 Hegel, G.W.F., Esztétika - rövid kiad., ford.: Tandori D., Gondolat, Budapest, 1974.
- 9 Kott, J., Kortársunk Shakespeare /ford.: Kerényi G./ - Gondolat, Budapest, 1970.
- 10 Lukács, Gy., A modern dráma fejlődésének története /Magvető, Bp., 1977./
- 11 Norton - Critical Edition of Hamlet /New York, 1963./
- 12 Strukturális II. - MK. 208. Bp. Európa, 1971., ford. Szegedy-Maszák, M./
- 13 Szenczi, M., /szerk./ Shakespeare az évszázadok tükrében /Gondolat, Budapest, 1965./.
- 14 Wilson, J.D., What Happens in Hamlet /Cambridge U.P. NY., 1959./.